

İrlanda'daki Sinn Fein'i duyduğun mu? ... Son derece ilginç bir hareket, Hindistan'daki Aşırılık yanlısı harekete çok benziyor. Siyasetlerinde lütuf dilenmek diye bir şey yok, onları söke söke alacaklar.

Jawaharal Nehru'dan (on sekiz yaşındayken) babasına, 12 Eylül 1907¹

Rusya'da hem egemenler hem de halk Slav ırkından; ancak, halk otokrasinin zehirine dayanamadığından, özgürlüğü karşılığında milyonlarca kurban vermeye hazır ... Fakat kendi ülkeme baktığımda, duygularımı kontrol edemiyorum. Zira, Rusya'daki otokrasi burada da var, 200 yıldır yabancı barbarların ayakları altında eziliyor olmamız da cabası.

Çinli bir devrimci, 1903-4 dolayları²

Rusya'nın işçileri ve köylüleri, yalnız değilsiniz! Eğer feodal tiranları, polis desteğindeki toprak sahiplerini ve çarlık Rusyası'nı alaşağı etmeyi, parçalamayı ve yok etmeyi başarırsanız, zaferiniz, sermayenin tiranlığına karşı dünya çapındaki mücadelenin ilk işareti olacaktır.

V. I. Lenin, 1905³

I.

Buraya kadar, ondokuzuncu yüzyıl kapitalizminin bir toplumsal ve siyasal istikrar dönemi olarak geçirdiği pastırma yazını ele aldık: Rejimler, yalnızca varlıklarını sürdürmekle kalmadı, gelişti de. Gerçekten de, yalnızca 'gelişmiş' kapitalizmin egemen olduğu ülkeler üzerinde yoğunlaşacak olsaydık, bu saptama tamamen akla yakın olacaktı. Ekonomik açıdan, Büyük Bunalım yıllarının gölgesi kalktı ve yerini 1900'lerin parlak güneşli genişleme ve refah günlerine bıraktı. Kendilerini devrime adanmış işçi sınıfının kitle partilerinin ansızın ortaya çıkmasıyla ya da vatandaşların başka zeminlerde devlete karşı kitlesel olarak harekete geçmeleriyle birlikte, 1880'lerin toplumsal karışıklıklarıyla nasıl başa çıkacağını pek bilmeyen siyasi sistemlerin, bazılarını zapturapt altına almak, bazılarını sistemle bütünleştirmek, kalanlarını da tecrit etmek gibi esnek yöntemler keşfetmeye başladığı görüldü. 1899'dan 1914'e kadarki yaklaşık on beş yıllık dönem, yalnızca müreffeh yıllar olduğundan; yaşam, para ve altın sahibi olanlara, zengin olanlara son derece çekici geldiği için değil, aynı zamanda Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda yöneticiler, bugünden korkmadıkları, sadece gelecekte biraz kaygı duydukları için bir *belle époque* çağı idi. Bu

ülkelerdeki toplumlar ve rejimler, genel olarak idare edilebilir görünmekteydi.

Ne var ki, dünyada, durumun böyle olmadığı çok sayıda bölge vardı. Bu bölgelerde 1880'den 1914'e kadarki yıllar, devrimin sürekli bir olasılık olarak var olduğu, yakında olduğu, hatta fiilen yaşandığı bir devrim çağı idi. Bu ülkelerin bazıları dünya savaşına girecek olsalar da, onlar için 1914 bile, sükûneti, istikrarı ve düzeni, bir parçalanma döneminden ayıran görünüşte ansızın ortaya çıkan bir kopuş noktası değildir. Bazılarında –örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda– dünya savaşı, zaten yıllar önce başlamış bir dizi askeri çatışma içindeki yeni bir perdeden ibaretti. Diğerlerinde–belki Rusya'da, ama kesinlikle Habsburg İmparatorluğu'nda– dünya savaşı, büyük ölçüde iç siyasetteki çözümsüz sorunların bir ürünüydü. Buna karşılık başka bir grup ülkede –Çin'de, İran'da, Meksika'da– 1914'teki savaşın hiçbir önemli bir rolü olmadı. Kısacası, 1914'teki öngörülmemiş, fakat kaçınılabılır olan felaket işe karışmamış olsaydı, istikrarın, refahın ve liberal ilerlemenin bir şekilde devam edebileceği düşüncesi, Lenin'in 1908'de zekice bir gözlemlerle “dünya siyasetindeki yanıcı madde” olarak tanımladığı dünyanın geniş bir bölgesi için en ufak bir inandırıcılıktan bile yoksundur. Tam tersine. 1917'den sonra, batılı burjuva toplumunun istikrarlı ve müreffeh ülkelerinin, bu toplumun yarattığı karşılıklı bağımlı tek bir dünya sisteminin periferisinde başlayan dünya çapındaki devrimci ayaklanmaların şu ya da bu biçimde içine sürükledikleri açıkça görüldü.

Bu burjuva yüzyılı, periferisindeki istikrarı başlıca iki yoldan bozdu: Buradaki ekonomilerin eski yapısını ve toplumların dengesini bozdu ve oralandaki yerleşik siyasi rejimlerin ve kurumların yaşayabilirliklerini ortadan kaldırdı. Bu etkilerden birincisi, daha derin ve yıkıcıydı. Rus ve Çin devrimleri ile İran ve Türk devrimlerinin tarihsel etkileri arasındaki farkın açıklaması burada yatmaktadır. Ancak ikincisi, daha kolay görülebilir nitelikteydi. Çünkü, (Meksika dışında) 1900-14 döneminde dünyanın siyasi deprem kuşağı, doğuda Çin'den batıda Habsburglara, hatta Fas'a kadar uzanan –bazıları antikitenin puslu diyarına giren– eski imparatorlukların büyük coğrafi kuşağını kapsamaktaydı.

Batılı burjuva ulus-devletlerin ve imparatorlukların ölçütleriyle bu eskil siyasi yapılar, köhne, hükümünü doldurmuş ve (dönemin Sosyal Darwinciliğe inanan insanların iddia edeceği gibi) yok olmaya mahkûm yapılarıydı. Bu ülkelerin yıkılması ve parçalanması, 1910-14 devrimleri için ve gerçekten de Avrupa'da hem yaklaşmakta olan dünya savaşı, hem de Rus Devrimi için (doğrudan) ortamı oluşturdu. Bu yıllarda yıkılan

imparatorluklar, tarihteki en eski siyasi güçler arasındaydı. Bazen parçalanmış, zaman zaman işgal edilmiş olsa da, Çin, hep büyük bir imparatorluk ve en az iki bin yıl boyunca uygarlık merkezi oldu. İmparatorluğu yönetecek alim takımını seçmek için yapılan büyük devlet memurluğu sınavları zaman zaman kesintiye uğrasa da, yılda bir kez olmak üzere iki bin yılı aşkın bir süredir yapılmaktaydı. 1905'te bu uygulamaya son verildiğinde, imparatorluğun sonu da geldi (Aslında bu sona henüz altı yıl vardı). Çok daha inişli çıkışlı bir kadere sahip olmakla birlikte İran da, aynı dönem boyunca büyük bir imparatorluk ve kültür merkezi olmuştu. Roma ve Bizans imparatorlukları gibi büyük rakiplerinden daha uzun ömürlü oldu; Büyük İskender'in, İslamın, Moğolların ve Türklerin ardı ardına gerçekleştirdiği fetihlerden sonra her seferinde ayağa kalktı. Çok daha yeni olmasına karşın Osmanlı İmparatorluğu, Hunların hükümdarı Attila zamanından beri Orta Asya'dan çıkıp doğu ve batı krallıklarını.–Avarlar, Moğollar ve çeşitli Türk boylarını– yakıp yıkan ve ele geçiren bu göçmen fatihler silsilesinin son halkasıydı. Sezarlar kenti (Tsarigrad), eski Bizans, şimdi Konstantinopolis olan başkentiyle bu imparatorluk, MS. beşinci yüzyılda batı yarısının yıkılmasına karşın, doğu yarısı –Türkler tarafından fethedilene kadar– bin yıl kadar daha yaşayan Roma İmparatorluğu'nun doğrudan mirasçısıydı. Onyedinci yüzyılın sonundan itibaren geri püskürtülmekle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu yine de üç kıtaya yayılmış çetin bir ülke olarak varlığını sürdürdü. Dahası, mutlak hakim olan sultan, dünyadaki Müslümanların çoğunluğu tarafından halife, dinlerinin başı ve Muhammed peygamberin ve onun yedinci yüzyıldaki fatih müritlerinin halefi olarak kabul edilmekteydi. Bütün bu üç imparatorluğun batılı burjuva modele göre anayasal monarşilere veya cumhuriyetlere dönüşümüne tanıklık eden bu altı yıl, dünya tarihinin önemli bir evresinin bitimine işaret etmektedir.

Yine çökmek üzere olan iki büyük ve çürük çok uluslu Avrupa imparatorluğu olan Rusya ve Habsburglar, –deyim yerindeyse aile mülkü gibi yönetilen ülkeler olarak– giderek tarih öncesi bir kalıntı gibi görünen bir siyasi yapı türünü temsil etmeleri dışında, yukarıda anlatılan üç imparatorluğa çok fazla benzemiyorlardı. Dahası, her ikisi de, birincisi, ortaçağdaki barbar ataları aracılığıyla doğu Roma İmparatorluğu'na gözünü dikerek; ikincisiyse, aynı atalar üzerinden batı Roma İmparatorluğu'nun anılarını canlandırarak, Sezar (Çar, Kayser) ünvanı üzerinde hak iddia ettiler. Gerçekte, gerek imparatorluk gerekse Avrupalı devlet olarak her ikisi de nispeten yeniydi. Üstelik, eski imparatorluklardan farklı olarak, Avrupa'da, ekonomik açıdan gelişmiş kuşakla geri kalmış kuşak arasındaki

sınır üzerindeydiler; dolayısıyla, daha başından itibaren ekonomik olarak 'gelişmiş' dünyayla kısmen ve 'büyük güçler/devletler' olarak, tam da tanım gereği her zaman siyasal bir kıta olmuş Avrupa'nın siyasal sistemiyle tamamen bütünleşmişlerdi.* Geçerken belirtelim, etkisi nispeten mütevazı ya da tamamen bölgesel kalan söz gelimi bir Çin, Meksika veya İran devrimiyle karşılaştırıldığında, Rus Devrimi'nin ve (farklı bir açıdan da olsa) Habsburg İmparatorluğu'nun çöküşünün Avrupa'nın ve dünyanın siyaset sahnesinde yarattığı muazzam yankı, işte buradan kaynaklanmaktadır.

Miadı dolan Avrupa imparatorluklarının sorunu, aynı zamanda her iki kampa (gelişmiş ve geri kalmış, güçlü ve zayıf, kurtlar ve kuzular) birden ait olmalarıydı. Eski imparatorluklar, yalnızca kurbanlar arasındaydı. Onları zorlu kurbanlar yapan şeyi batılı emperyalistlerden bir şekilde alamadıkça, çökmeye, fethedilmeye ya da bağımlılığa yazgılıydılar. Ondokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, bu durum oldukça netleşti; eski dünya imparatorluklarının yöneticileri ve büyük devletleri, batıdan çıkardıkları dersleri değişen derecelerde bellemeye çalıştılar, fakat bu zor işi yalnızca Japonya başardı ve 1900'e gelindiğinde kurtlar arasında bir kurt olarak yerini aldı.

II

Emperyalist yayılmanın yarattığı baskı olmasaydı, eski (ancient) olmasına karşın ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde oldukça köhnemiş olan İran imparatorluğunda bir devrimin olması, sultanın yönetiminin (Maghzen), yönetim bölgesini genişletmeye ve savaştı Berberi kavimlerin anarşik ve dehşetengiz dünyaları üzerinde (az çok başarılı olmuş) etkin bir denetim kurmaya çalıştığı İslam krallıkları arasında en batılısı olan Fas'ta bir devrim olmasından daha fazla olası değildi (Fas'ta 1907-8'de olanlara devrim demenin bile kibar kaçmayacağı gerçekten belli değildir). İran, gerçek bir dengeleyici ağırlık oluşturabilecek durumda olmayan diğer batılı ülkelerden –(İran anayasasına model oluşturacak olan) Belçika'dan, ABD'den ve 1914'den sonra Almanya'dan– danışmanlar ve yardımcıları çağırarak umutsuzca kurtulmaya çalıştığı Rusya'nın ve Britanya'nın çifte baskısı altındaydı. İran'ın siyasal yaşamında, (daha o zamanlar) birleşimleri 1979'da daha da büyük bir devrime yol açacak olan üç güç vardı: Ülkenin

* Çünkü Avrupa olarak tanımladığımız Asya kara parçasının batı uzantısını Asya'nın geri kalanından net bir biçimde ayıran coğrafi bir özellik bulunmamaktadır.

zayıflığının ve toplumsal adaletsizliğin şiddetle farkında olan özgürleşmiş ve batılılaşmış aydınlar; yabancı ekonomik rekabetin şiddetle farkında olan çarşı esnafı; ve İran'ın bir tür ulusal dini olma işlevi gören İslam'ın Şii kolunu temsil eden ve geleneksel kitleleri seferber edebilecek güce sahip olan Müslüman din adamları topluluğu. Bu güçler ayrıca, batı etkisiyle Kuran'ın uyuşamayacağına da şiddetle farkındaydı. Radikaller, esnaf ve din adamları arasındaki ittifak, 1890-2'de gücünü gösterdi: Bir İngiliz işadamına verilen tütün tekeli, kargaşa, isyan ve tütün satışına ve kullanımına yönelik –şahın karılarının bile katıldığı– ulusal çapta oldukça başarılı bir boykotun ardından iptal edildi. 1904-5'deki Rus-Japon savaşı ve birinci Rus Devrimi, İran'ın zalimlerinden birinin geçici olarak tasfiyesine yol açtı ve İranlı devrimcilere hem cesaret verdi hem de bir program geliştirmelerini sağladı. Çünkü, Avrupalı bir imparatoru yenilgiye uğratan güç, hem Asyalı'ydı hem de anayasal bir monarşiydi. O yüzden bir anayasa, (özgürleşmiş radikaller tarafından) sadece batılı tarzda bir devrim talebi olarak değil, aynı zamanda (kamuoyunun daha geniş bir kesimi tarafından) 'gücün sırrı' olarak görüldü. Gerçekten de, ayetullahların toplu olarak kutsal Kum kentine gitmesi ve çarşı esnafının Britanya temsilciliğine toplu halde yürüyerek Tahran'daki iş yaşamını durma noktasına getirmesi, 1906'da seçilmiş bir meclisin ve bir anayasanın oluşmasını sağladı. Rusya ile Britanya arasında İran'ı barışçıl yoldan bölüşmek için 1907'de yapılan anlaşma, uygulamada İran'a hemen hiçbir seçenek bırakmamıştı. Biçimsel olarak İran, 1979 devrimine kadar 1906-7'dekine benzer bir anayasaya bağlı kalmakla birlikte, *de facto* birinci devrim dönemi 1911'de sona erdi.⁵ Öte yandan, diğer hiçbir emperyalist devletin Britanya'ya ve Rusya'ya meydan okuyacak durumda olmaması, ilk savaştan sonra komutanları imparatorluğun son hanedanını –Pehlevileri (1921-79)– kuran bir Kazak birliği dışında, kendine ait hemen hiçbir askeri gücü bulunmayan İran'ın bir devlet ve monarşi olarak var olmasını sağladı.

Bu açıdan Fas çok daha şanssızdı. Dünya haritasında stratejik bir noktada, Afrika'nın kuzeybatı köşesinde yer alan Fas, Fransa, Britanya, Almanya, İspanya ya da donanmasının menziline giren her ülke için uygun bir av olarak görünmekteydi. Monarşinin içeride zayıf olması, onu yabancı devletlerin hırsı karşısında savunmasız hale getirdi ve –özellikle 1906'da ve 1911'de– çeşitli yağmacılar arasındaki çekişmelerden doğan uluslararası bunalım, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında önemli bir rol oynadı. Fransa ve İspanya, Tanca'daki serbest bir liman aracılığıyla uluslararası (yani Britanya'ya ait) çıkarları gözeterek, bu ülkeyi aralarında paylaştılar. Öte yandan, Fas bağımsızlığını yitirirken, savaşçı Berberi kavimler üzerin-

de sultanın kontrolünün bulunmaması, ülkenin Fransızlar, hatta daha çok İspanyollar tarafından fiilen işgalini zorlaştıracak ve geciktirecekti.

III

Büyük Çin ve Osmanlı imparatorluklarının içeride yaşadıkları bunalımlar, hem daha eski, hem daha derindi. Çin İmparatorluğu, ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren büyük toplumsal bunalımlarla sarsılmıştı (bkz: *Sermaye Çağı*). Taiping'in yarattığı devrimci tehditin üstesinden ancak, imparatorluğun merkezi idaresinin gücünü neredeyse yok etme ve bu imparatorluğu, extra-teritoryal adacıklar kuran ve imparatorluğun başlıca mali kaynağı durumundaki Çin gümrük idaresini neredeyse eline geçiren yabancıların insafına bırakma pahasına gelinebildi. İmparatorluğun dışından çok içinden korkan dul imparatoriçe Tzu-hsi'nin (1835-1908) yönetimi altındaki güçten düşmüş imparatorluğun, emperyalizmin top yekun saldırıları karşısında yeryüzünden silinmesi mukadderdi. Rusya, 1894-5 yıllarında kazandığı bir savaşın ardından (daha sonra Japonya tarafından çıkartılacağı) Mançurya'ya girerek Tayvan'ı ve Kore'yi Çin'den ayırdı. Daha fazlasını istiyordu. Bu sırada İngilizler, sömürgeleri Hong Kong'u genişlettiler ve ellerindeki Hint imparatorluğuna bağlı bir ülke olarak gördükleri Tibet'i fiilen ayırdılar; Almanya, Kuzey Çin'de üs olarak kullanmak üzere toprak kopardı; Fransızlar, (Çin'den aldıkları) kendilerine bağlı Hindicini imparatorluğuna komşu ülkelerde nüfuz kullandılar ve güneydeki pozisyonlarını geliştirdiler; güçsüz Portekiz bile, Makao'yu teslim aldı (1887). Britanya, Fransa, Rusya, İtalya, Almanya, ABD ve Japonya'nın, birlikte, Boxer Ayaklanması'nı bastırma bahanesiyle 1900'de Pekin'i işgal etmelerinde ve yağmalamalarında olduğu gibi, kurtlar, avları karşısında aralarında anlaşmaya hazır dılar, fakat bu uçsuz bucaksız leşi nasıl paylaşacaklarına karar verememişlerdi. Dahası, daha yeni emperyal güçlerden biri olan ve uzun zamandır kendi çıkar alanı olan Batı Pasifik'te öne çıkmaya başlayan ABD, Çin'in 'açık kapı' olmasında, yani yağmada eski emperyalistler kadar hakkı olduğunda ısrarlıydı. Fas'ta olduğu gibi, Çin İmparatorluğu'nun çürüyen bedeni üzerinde Pasifik'te yürütülen bu çekişmelerin de Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında payı olmuştur. Daha dolaysız sonuçları açısından ise, bu çekişmeler, hem Çin'in biçimsel olarak bağımsız kalmasını sağladı, hem de dünyanın yaşayan en eski siyasi varlığının nihai çöküşüne neden oldu.

Çin'de direnen başlıca üç güç vardı. Birincisi; ancak batı (veya belki daha kesin bir ifadeyle, batıdan esinlenen Japon) modeline göre gerçek-

leştirecek bir modernleşmenin Çin'i kurtarabileceğini açıkça kabul eden saray erkânı ve Konfüçyüsçü yüksek devlet memurlarıydı. Fakat bu, temsil ettikleri ahlaki ve siyasi sistemin yıkılması anlamına gelebilirdi. Muhafazakârların öncülük ettiği reform, saray entrikalarıyla ve bölünmeleriyle engellenmemiş, teknik bilgisizlikle zayıflatılmamış ve birkaç yılda bir tekrar eden bir başka yabancı saldırısı yüzünden kazaya uğramamış olsa bile, başarısızlığa mahkûmdu. İkincisi, muhalif ideolojilerle dolu gizli cemiyetler, eski ve güçlü halk ayaklanması geleneği, her zamanki gücünü korumaktaydı. Gerçekten de, Taiping isyanının yenilgiyle sonuçlanmasına karşın, (görevi bunları önlemek olan bir imparatorluğun fiyaskosu anlamına gelen) 1870'lerin sonundaki kıtlık ve Sarı Irmak'ın taşması yüzünden Kuzey Çin'de 9-13 milyon kişi açlıktan öldüğünde, her şey bu geleneği güçlendirmek üzere birleşti. Beyaz Nilüfer olarak bilinen Budacı büyük ve eski bir gizli cemiyetin bir kolu olan Adalet ve Birlik için Yumruk-dövüşçüleri örgütünün öncülük yaptığı 1900'deki Boxer Ayaklanması, gerçekten bir kitle hareketiydi. Ne var ki, bu ayaklanmaların keskin ucunu, malum nedenlerle, militan bir tarzda yabancı düşmanlığı ve modern karşıtlığı oluşturmaktaydı. Yabancıları, Hıristiyanlığı ve makineleri hedef aldılar. Çin devrimine bir güç katmakla birlikte, bu devrime ne bir program, ne de perspektif sunabildiler.

Böyle bir dönüşüm için gerekli olan alt yapı, (henüz dar ve istikrarsız olmakla birlikte) iş yaşamının ve ticaretin her zaman önem taşıdığı ve emperyalizmin yerli burjuvazinin gelişmesine temel teşkil ettiği Güney Çin'de vardı yalnızca. Yerel yönetici gruplar, zaten Mançu hanedanından sessiz sedasız uzaklaşmışlardı ve eski gizli muhalif cemiyetler, yalnızca burada Çin'in yenilenmesine yönelik modern ve somut bir programla ittifak yaptılar, hatta bu programın gerçekleşmesinde çıkarları vardı. Gizli cemiyetlerle, aralarından devrimin ilk evresinin başlıca esinleyicisi olarak Sun Yat-sen'i (1866-1925) çıkartacak olan güneydeki genç cumhuriyetçi devrimciler hareketi arasındaki ilişkiler, fazlasıyla tartışmalı ve bir ölçüde belirsiz olmakla birlikte, hiç kuşkusuz yakın ve önemliydi (Hatta, ajitasyonlarında üs olarak kullandıkları Japonya'daki Çinli cumhuriyetçiler, Yokohama'da özel bir Triadlar locası bile kurdular).⁶ Her ikisi de, Mançu hanedanına karşı –Triadlar kendilerini hâlâ eski Ming hanedanının (1368-1644) ihyasına adanmışlardı– köklü bir muhalefeti; geleneksel yabancı düşmanlığının ya da batının devrimci ideolojisinden ödünç alınan modern milliyetçiliğin jargonuyla formüle edilebilecek emperyalizme karşı bir nefreti; ve cumhuriyetçilerin, eski hanedan karşıtı ayaklanma tonundan modern batılı devrim tonuna transpoze ettikleri bir toplumsal devrim

kavramını paylaşmaktaydı. Sun'un ünlü 'üç ilke'si (milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve sosyalizm –ya da daha kesin bir ifadeyle tarım reformu–), batıdan, özellikle John Stuart Mill'den türetilmiş terimlerle formüle edilebilirdi; fakat (misyonerler tarafından eğitilmiş ve çok gezmiş bir hekim olarak) onun batılı arka planına sahip olmayan bir Çinli bile, bu ilkelerin, malum Mançu karşıtı düşüncelerin mantıksal bir uzantısı olduklarını görebiliyordu. Ve bir avuç cumhuriyetçi kentli aydın için bu gizli cemiyetler, kentteki, özellikle de kırsal alandaki kitlelere ulaşmak için önemliydi. Sun Yat-sen'in hareketinin, ilk kez ulusal amaçlarla siyasal anlamda harekete geçireceği deniz aşırı yerlerdeki Çinli göçmen topluluklarından destek görmesinde muhtemelen bu cemiyetlerin de rolü oldu.

Bununla birlikte, (komünistlerin de sonradan anlayacakları gibi) gizli cemiyetlerin yeni bir Çin için en iyi temeli oluşturması hayli zordu. Öte yandan, güney kıyılarındaki batılılaşmış veya yarı batılılaşmış radikal aydınlar da, iktidarı almak için henüz yeterince kalabalık, etkili ve örgütlenmiş değillerdi. Esinlendikleri batılı liberal modellerde de, imparatorluğu yönetmenin bir reçetesi yoktu. İmparatorluk, askeri isyan, cumhuriyetçi ayaklanma, *gentry*'nin imparatora bağlılığını geri çekmesi ve halk ya da gizli cemiyet isyanının bütün unsarlarını içinde taşıyan (güneyden ve merkezden yükselen) bir ayaklanma karşısında 1911'de yıkıldı. Ancak, fiiliyatta imparatorluğun yerini zamanla yeni bir rejim değil, esas olarak askeri kontrol altında bulunan, istikrarsız ve kaypak bölgesel iktidar yapılarından ('savaş lordları'ndan) oluşan bir yığın aldı. Çin'de yaklaşık kırk yıl boyunca –Komünist Parti'nin 1949'daki zaferine kadar– istikrarlı yeni bir ulusal rejim ortaya çıkmayacaktı.

IV

Bütün öteki eski imparatorlukların tersine, büyük devletlerin ordularına bile zor anlar yaşatacak askeri bir gücü hâlâ elinde tutuyor olmasına karşın, Osmanlı İmparatorluğu, uzun zamandır ufalanmaktaydı. Onyedinci yüzyılın sonundan itibaren kuzey sınırları, Rus ve Habsburg imparatorluklarının ilerlemesi karşısında Balkan yarımadasına ve Transkafkasya'ya gerilemişti. Balkanlardaki Hıristiyan uyruklar için için kaynamaktaydı; ve rakip büyük güçlerin teşviki ve yardımıyla Balkanların büyük bölümü, Osmanlı ülkesinden kalanları kemiren, aşındıran az çok bağımsız devletler toplamına dönüşmüştü çoktandır. İmparatorluğun Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki daha uzak bölgelerinin çoğu, uzun zamandır Osmanlı'nın etkili, düzenli yönetimi altında değildi. Buraları, resmen olmasa da, İngiliz

ve Fransız emperyalistlerin eline geçti. 1900'e gelindiğinde, Fransızların üzerinde hak iddia ettikleri Lübnan'ın kuzeyinden itibaren Suriye ile, petrol veya ticari değere sahip herhangi bir şey henüz keşfedilmemiş olduğundan, yerel kabile reislerinin ve Bedevi vaizlerin İslamı yeniden canlandırma hareketlerinin çekişmelerine terk edilebilecek Arap yarım-adasının büyük bölümü hariç, Mısır'ın ve Sudan'ın batı sınırlarından İran Körfezi'ne kadar olan her yerin İngiliz egemenliğine ya da nüfuz alanına gireceği çok açıktı. Gerçekten de, 1914'e gelindiğinde, Türkiye hemen hemen tamamen Avrupa'dan silinmiş ve Afrika'dan tümüyle çıkartılmıştı; yalnızca Orta Doğu'da, dünya savaşıyla son bulacak zayıf bir imparatorluk olarak varlığını sürdürüyordu. Yine de Türkiye, İran ve Çin'den farklı olarak, çökmekte olan imparatorluğun yerine koyabileceği dolaysız potansiyel bir alternatife sahipti: Küçük Asya'da, ondokuzuncu yüzyıl batı modeline göre 'ulus-devlet'vari bir şeyin temelini kurabilecek etnik ve dilsel açıdan Müslüman Türk olan insanlardan oluşan geniş bir blok.

İmparatorluğun modernleşmesi için yine imparatorluk tarafından başlatılan gönülsüz girişimler –ki en sonuncusu 1870'lerdeydi– sonuçsuz kaldığından, onu devrim yoluyla canlandırmaya koyulan ve bunda hukuk ve gazetecilik gibi yeni dünyevi meslek* üyelerinden destek gören batılılaşmış subayların ve devlet memurlarının kafasında başlangıçta böyle bir şey bulunmadığı kesindi. Daha çok (1890'larda kurulan) Jön Türkler olarak bilinen ve [1905] Rus Devrimi'nin ardından 1908'de iktidarı alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hedefi, onsekizinci yüzyıl (Fransız Aydınlanmasının laik doğruları temelinde etnik, dilsel ve dini ayrılıkları yatay kesen bir tüm-Osmanlı vatanseverliğini yerleştirmektir. Baş tacı ettikleri Aydınlanma yorumunun esin kaynağı, bilime ve modernleşmenin kaçınılmazlığına olan tutkulu inancını, dinin laik bir muadili, demokratik olmayan ilerleme (pozitivist düsturu anacak olursak, 'düzen ve ilerleme') ve yukarıdan gerçekleştirilen planlı toplumsal mühendislikle birleştiren August Comte'un pozitivizmiydi. Malum nedenlerle bu ideoloji, geri, geleneksel ülkelerdeki, bu ülkeleri var güçleriyle yirminci yüzyıla tutturmaya çalışan iktidardaki küçük modernleşmeci bir seçkin gruba çekici geldi. Bu ideoloji, Avrupa dışındaki ülkelerde, ondokuzuncu yüzyılın son kısmında olduğu kadar etkili olmamıştır hiçbir zaman.

Bu açıdan, diğerlerinde olduğu gibi, 1908'deki Türk devrimi de başarısız oldu. Aslında devrim, bir yandan (toplumun işleri, dinamik ve

* İslam hukuku, yasa konusunda özel bir meslek gerektirmemekteydi. 1875-1900 arasında okuryazarlık üç kat arttı, böylelikle daha fazla sayıda dergi için bir piyasa oluştu.

kendi kendini düzenleyen bir kapitalist ekonominin gizli ellerinde bulunduğu hükümetlerin gerçekte çok fazla hükümet etmelerinin beklenmediği burjuva ülkelere göre tasarlanmış olan) klasik liberal bir anayasayı, çok partili parlamenter sistemi ve diğerlerini devletin sırtına yüklerken, Türk İmparatorluğu'ndan geriye kalanların da çöküşünü hızlandırdı. Aynı zamanda, Jön Türk rejiminin, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi yenilen taraf konumuna sokacak olan imparatorluğun Almanya'yla olan ekonomik ve askeri bağlılığını sürdürmesi, kendileri için ölümcül olacaktı.

O nedenle Türk modernleşmesi, liberal-parlamenter bir çerçeveden askeri-diktatoryal bir çerçeveye; halkın laik-emperyal siyasi bağlılığını sağlama umudundan, katıksız bir Türk milliyetçiliği gerçekliğine kaydı. Grup bağlılıklarını daha fazla görmezden gelemeyen ya da Türk olmayan topluluklara egemen olamayan Türkiye, tercihini, 1915'ten sonra *en bloc* [bütün olarak] sürülemeyecek ya da katledilemeyecek olan Rumların, Ermenilerin, Kürtlerin ve diğerlerinin zorla asimile edilmesi anlamına gelen, etnik açıdan türdeş bir millet yönünde kullanacaktı. Hatta etnik-dilsel bir Türk milliyetçiliği, Batı ve Orta Asya'nın (esas olarak Rusya'da) çeşitli Türk dillerini konuşan ve Türkiye'nin büyük bir 'Pan-Turan' birliği içinde bir araya getirmeye yazgılı olduğu insanların yaşadığı büyük bir bölümüne ilişkin, laik milliyetçi bir temelde emperyal hayaller beslemesine olanak verdi. Böylelikle Jön Türkler'in içindeki denge, batılılaşmacı ve ulus ötesici modernleşmecilerden, batılılaşmacı olmakla birlikte (milli şair ve ideolog Ziya Gökalp [1876-1924] gibi) etnik, hatta ırkçı yanı güçlü modernleşmecilere kaydı. İmparatorluğun fiilen ortadan kalkmasıyla başlayan gerçek Türk devrimi, 1918'den sonra bu tür himayeler altında gerçekleşti. Fakat, bu devrimin içeriği, Jön Türklerin hedefleri içinde örtük olarak zaten mevcuttu.

Demek ki, İran'ın ve Çin'in tersine Türkiye, yalnızca eski bir rejimi tasfiye etmekle kalmadı, oldukça kısa bir sürede yeni birini kurmak üzere harekete geçti. Türk Devrimi, (gelenek karşısında ilerlemeye ve aydınlanmaya, liberal müzakereleri dert etmeyen bir tür popülizme ve 'gelişme'ye tutkuyla bağlı) dönemin Üçüncü Dünyası'nın modernleşmeci rejimlerinin belki de ilkinin başlattı. Devrimci bir orta sınıf ya da daha doğrusu devrimci hiçbir sınıf olmadığından, bu işi aydınlar, özellikle -savaştan sonra- askerler üstlenecekti. Sert ve başarılı bir general olan önderleri Kemal Atatürk, Jön Türklerin modernleşme programını katı biçimde uygulayacaktı: Cumhuriyet ilan edildi; İslam, bir devlet dini olmaktan çıkarıldı; Arap alfabesinin yerine Latin alfabesi getirildi; kadınlar çarşaf-tan çıkarıldı ve okula gönderildi; ve Türk erkeklerinin, gerektiğinde aske-

ri güç kullanılarak, sarık yerine melon şapka veya başka bir batılı şapka giymesi sağlandı. Türk Devrimi'nin özellikle ekonomide kendini gösteren zayıflığı, büyük bir kitle oluşturan Türk köylülüğüne kendini kabul ettirememesinde ya da tarım toplumu yapısını değiştirememesinde yatmaktadır. Bununla birlikte, 1914'ten önce gözlerini Türk Devrimi'nin dolaysız uluslararası sonuçlarına –imparatorluğun çökmesine ve bunun Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasındaki payına–, 1917'den sonra da çok daha büyük bir devrim olan Rus Devrimi'ne dikmiş olan tarihçiler tarafından yeterince hakkı verilmemiş olmasına rağmen, bu devrimin tarihsel içerimleri büyüktü. Bu olaylar, malum nedenlerle, bu dönemde Türklerin kaydettiği gelişmeleri gölgede bırakmıştır.

V

Zamanın daha da göz ardı edilmiş bir devrimi, 1910'da Meksika'da başladı. Kısmen Orta Amerika'nın diplomatik açıdan Washington'un özel arka bahçesi olması (“Zavallı Meksika”, demişti devrilmiş diktatörü, “Tanrıya çok uzak, ABD'ye çok yakın”) ve başlangıçta devrimin içerimlerinin tamamen belirsiz olması nedeniyle Birleşik Devletler dışında yabancıların dikkatini hemen hiç çekmedi. Genellikle ‘devrim’ olarak bilinen olaylar kategorisinin bugün bile en büyüğünü oluşturan ondokuzuncu yüzyıl Latin Amerikası'ndaki şiddete dayalı diğer 114 hükümet değişikliğiyle bu devrim arasında kendini hemen ele veren belirgin bir ayırım yok gibi görünmektedir.⁷ Dahası, Üçüncü Dünya'nın bir köylü ülkesinde türünün ilki olan Meksika Devrimi, büyük bir toplumsal ayaklanma olarak ortaya çıktığında, yine Rusya'daki olayların gölgesinde kalacaktı.

Yine de Meksika Devrimi önemlidir; çünkü, doğrudan imparatorluk dünyasındaki çelişkilerden doğdu ve emekçi kitlelerin büyük bir rol oynadığı sömürge dünyasındaki ve bağımlı dünyadaki büyük devrimlerin ilkiydi. O sıralarda, henüz emperyalizmin egemenliğine ciddi bir tehdit oluşturmuyor gibi görünseler de, ileride sömürge kurtuluş hareketleri adı verilecek olan anti-emperyalist hareketler, merkezdeki eski ve yeni sömürge imparatorluklarında boy vermektedir.

Genel olarak alındığında, sömürge imparatorlukları –yabancı işgalin ilerleyişini şimdilik durdurabilen Afganistan, Fas ve Etiyopya gibi dağlık savaş bölgeleri dışında– hâlâ ele geçirilmeleri kadar kolay denetim altında tutulabilmekteydi. ‘Yerli ayaklanmaları’, –Alman Güney-Batı Afrika'sı'ndaki (bugünkü Namibya) Herero'da olduğu gibi– bazen oldukça vahşi biçimde de olsa, fazla sorun yaratmadan bastırılmaktaydı. Toplumsal ve

siyasal olarak daha karmaşık yapıdaki sömürge ülkelerde sömürge karşıtı ya da özerklik yanlısı hareketler gelişmeye başlamakla birlikte, eğitilmiş ve batılılaşmacı azınlık ile eski gelenekleri savunan yabancı düşmanı kesimler arasında (İran'da olduğu gibi) onları ciddi bir siyasal güç haline getiren ittifakı oluşturmayı genellikle başaramadılar. Her iki grup da, malum nedenlerle birbirine güvenmiyordu ve bu da sömürgeci güçlerin çıkarına oldu. Fransız Cezayiri'nde laik *évolués*, cumhuriyetçi solun Fransızları olmaya çalışırken, direnişin merkezini, çoktandır örgütlenmekte olan Müslüman din adamları (*ulema*) oluşturdu. Himaye altındaki Tunus'da ise, direnişin merkezinde, bir anayasa (Destour) isteyen ve önderi Habib Burgiba'nın 1954'te bağımsız Tunus'un başına geçeceği Neo-Destour Partisi'nin doğrudan atası olan bir parti kuran eğitilmiş batılılaşmacılar bulunmaktaydı.

Büyük sömürgeci güçler arasında yalnızca en eskisi ve en büyüğü olan Britanya, [sömürgeciliğin] kalıcı olmayacağı konusunda ciddi önseziler taşımaktaydı (bkz: s. 95). Bu ülke, beyaz göçmenlerin yaşadığı sömürgelerin (1907'den itibaren bunlara 'dominyon' adı verildi) neredeyse bağımsız olmalarına rıza göstermişti. Böyle bir şeye karşı çıkılmayacağı için (çetin geçen bir savaşta yenildikten sonra ilhak edilen Boerlerin, cömert bir Liberal anlayışla ve Britanya ile beyaz Boerlerin beyaz olmayan çoğunluğa karşı oluşturdukları ortak cepheyle uzlaşır gibi göründükleri Güney Afrika'da bile) sorun yaratması beklenmiyordu. Gerçekten de Güney Afrika, sonrasında Boerlerin bu alt kıtanın yönetimini bir kez daha ellerine geçirdiği iki dünya savaşında da ciddi bir sorun yaratmadı. Britanya'nın bir başka 'beyaz' sömürgesi olan İrlanda ise, Toprak Birliği ve Parnell'li yılların yıkıcı kargaşaları, İrlandalıların kendi aralarındaki siyasi çekişmeler, baskı ve kapsamlı bir toprak reformuyla 1890'dan sonra zararsız hale getirilmiş gibi görünmekle birlikte, bitmeyen bir dert kaynağıydı ve öyle de kaldı. İngiliz parlamentarizminin sorunları, 1910'dan sonra İrlanda meselesini yeniden canlandırdı; fakat, İrlandalı isyancılara destek veren taban öylesine dar ve çürüktü ki, isyancıların bu tabanı genişletme stratejileri, yenilmeye mahkûm bir ayaklanmada şehit olmaksızın geçiyordu; böylelikle halkı davalarına kazanabileceklerdi. Tamamen yalnız bir avuç silahlı militanın gerçekleştirdiği küçük bir komplo olan 1916'daki Easter Ayaklanması'ndan sonra gerçekten de böyle oldu. Savaş, çoğu zaman olduğu gibi, istikrarlı görünen siyasal yapıların aslında ne kadar kırılğan olduklarını gösterdi.

Göründüğü kadarıyla, başka hiçbir yerde Britanya'nın egemenliğine yönelik dolaysız bir tehdit söz konusu değildi. Yine de, Britanya'ya bağımlı

ülkelerin hem en eskisinde hem de en yenisinde gerçek bir sömürge kurtuluş hareketi gözle görülür bir şekilde gelişmekteydi. Mısır, 1882'de Arabi Paşa önderliğindeki genç askerlerin isyanının bastırılmasının sonra bile Britanya'nın işgalini hiçbir zaman kabul etmedi. Mısır'ın yönetecisi olan hidiv ve ekonomik faaliyetleri çoktandır dünya pazarıyla bütünleşmiş olan büyük toprak sahibi yerel yönetici sınıf, Britanya 'genel valisi' Lord Cromer'in yönetimini, belirgin bir hoşnutsuzlukla kabul ettiler. İleride Wafd olarak bilinecek olan özerklik yanlısı hareket/örgüt/parti, şimdiden biçimlenmeye başlamıştı. Britanya'nın bu ülkedeki kontrolü oldukça sıkıydı –gerçekten de 1952'ye kadar böyle sürecekti–; fakat, doğrudan sömürge yönetiminin halkta yarattığı hoşnutsuzluk, savaştan sonra (1922) yerini daha dolaylı bir idare biçimine bırakmasına neden oldu; bu da, idarenin belli ölçülerde Mısırlılaştırılması anlamına geliyordu. Her ikisi de 1921-2 yıllarında kazanılan İrlanda'nın yarı bağımsızlığı ve Mısır'ın yarı özerkliği, imparatorlukların ilk kısmi ricatlarına işaret etmekteydi.

Hindistan'daki kurtuluş hareketiyse çok daha ciddiydi. Neredeyse 300 milyon kişinin yaşadığı bu alt kıtada, Britanya adına burayı yöneten önemli bir eğitilmiş memurlar kadrosu ve –hem ticari, mali, endüstriyel hem de mesleki– etkili bir burjuvazi, ekonomik sömürüden, siyasi basiretsizlikten ve toplumsal aşağılıktan giderek rahatsızlık duymaya başladılar. Bunun nedenini anlamak için E. M. Forster'in *A Passage to Indiana* kitabını okumak yeterlidir. Özerklik yanlısı bir hareket çoktandır vardı. Bu hareketin, ulusal kurtuluş partisi halini alacak olan başlıca örgütü Hint Ulusal Kongresi (kuruluşu 1885), başlangıçta hem orta sınıfın bu hoşnutsuzluğunu, hem de (örgütü fiilen kuran) Allan Octavian Hume gibi zeki İngiliz idarecilerin, yoğun protestolara kulak vererek tahriki azaltma girişimlerini yansıtmaktaydı. Ancak, yirminci yüzyılın başlarında Kongre, kısmen, gayri siyasi bir ideoloji gibi görünen teosofi sayesinde, Britanya'nın vesayetinden kurtulmaya başladı. Bu felsefenin batılı erbabı, doğu gizemciliğinin hayranı olarak, Hindistan'a yakınlık duymaya eğilimliydi; ve eski laik ve eski sosyalist militan Annie Besant gibileri, hiç güçlük çekmeden Hint milliyetçiliğinin savunucusu haline geldiler. Eğitilmiş Hintliler, daha doğrusu Seylanlılar, batılıların kendi kültürel değerlerini tanımalarını doğal olarak hoş karşıladılar. Ancak Kongre, büyüyen bir güç –ve bu arada, katı bir şekilde laik ve batı zihniyetli– olmakla birlikte, bir seçkinler örgütü olarak kaldı. Buna karşın, geleneksel dine başvurarak eğitimsiz kitleleri seferber etmeye başlayan bir tahrik, Hindistan'ın batısında çoktandır sahnedeydi. Bal Ganghadar Tilak (1856-1920), dış teh-

dite karşı Hinduluğun kutsal ineklerini savundu ve halk arasında belli bir karşılık buldu.

Ayrıca, yirminci yüzyılın başlarında Hint halkını tahrik eylemlerini besleyen çok daha ürkütücü iki fidanlık daha vardı. Güney Afrika'ya göç eden Hintliler, bu bölgedeki ırkçılığa karşı toplu olarak örgütlenmeye başladılar ve bu pasif ya da şiddet içermeyen başarılı kitle direniş hareketinin önde gelen sözcüsü, (görmüş olduğumuz gibi) 1915'te Hindistan'a döndüğünde Hintli kitlelerin ulusal kurtuluş davasına kazandırılmasında başlıca güç olan Guçratlı bir genç avukattı: Gandhi (bkz: s. 90-91). Gandhi, modern bir politikacının Üçüncü Dünya siyasetinde bir aziz olarak sahip olduğu muazzam rolü keşfetmişti. Aynı zamanda Bengal'de, gelişkin yerli kültürü, geniş bir Hindu orta sınıfı, mütevazı yerlerde çalışan eğitimli geniş bir alt-orta sınıf ve aydınlarıyla, daha radikal bir kurtuluş siyaseti yorumu doğmaktaydı. İngilizlerin, bu büyük eyaleti ağırlıklı olarak Müslüman bölgesi halinde ayırma planı, 1906-9 yıllarında kitlesel ölçekte İngiliz karşıtı bir tahrikin patlak vermesine neden oldu (Ve plandan vazgeçildi). Başından beri Kongre'nin solunda yer alan ve hiçbir zaman onunla tam olarak bütünleşmeyen Bengal milliyetçi hareketi, –bu aşamada– Hinduizme yönelik dinsel ve ideolojik çağırısı, (İrlandalılar ve Rus Narodnikleri gibi) kendilerine yakın batılı devrimci hareketlerin bilinçli bir takliidiyle birleştirdi. Bu hareket, Hindistan'daki ilk ciddi terör hareketini yarattı –savaşın hemen öncesinde Hindistan'ın kuzeyinde Amerika'dan dönen Pencaplı göçmenlere dayanan ('Ghadr partisi') başka terör hareketleri de olacaktı– ve 1905'e gelindiğinde polis için çoktandır ciddi bir sorun oluşturmaktaydı. Dahası, savaş sırasında Bengal'deki terörist hareketin içinden ilk Hintli komünistler çıkacaktı (örneğin M. N. Roy [1887-1954]).⁸ İngilizlerin Hindistan üzerindeki sıkı denetimi devam etmekle birlikte, –yavaş da olsa– tercihan daha ılımlı bir özerkliğe yol açacak biçimde bir tür yetki devrinin kaçınılmaz hale geleceği, akıllı yöneticilere göre şimdiden belliydi. Gerçekten de, bu tür önerilerden ilki, savaş sırasında Londra'dan gelecekti.

Küresel emperyalizmin saldırıya en açık olduğu yerler, resmi olanından çok, gayri resmi imparatorluğun gri kuşağında ya da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 'yeni sömürgecilik' olarak tanımlanacak bölgede bulunmaktaydı. Meksika'nın hem ekonomik hem de siyasi açıdan büyük komşusuna [ABD'ye] bağımlı bir ülke olduğu kesin olmakla birlikte, teknik açıdan kendi kurumlarına sahip ve siyasi kararlarını kendi alan bağımsız, hükümlü bir devletti. Hindistan gibi bir sömürge olmaktan çok, İran gibi bir devletti. Üstelik, potansiyel olarak modernleştirici bir güç olduğu sürece,

ekonomik emperyalizm, yerli egemen sınıflar için kabul edilemez bir şey değildi. Çünkü, Latin Amerika'nın her yanında, yerel egemen sınıfları ve seçkinleri oluşturan toprak sahipleri, tüccarlar, girişimciler ve aydınlar, yalnızca geri, güçsüz, itibarsız olduğunu ve kendilerini ayrılmaz bir parçası olarak gördükleri batı uygarlığının kenarında olduğunu bildikleri ülkelere, tarihsel yazgısını gerçekleştirme şansını verecek olan o ilerlemenin hayalini kurmaktaydılar. İlerleme, Britanya, Fransa ve tabii giderek ABD demekti. Meksika'nın hakim sınıflarının, özellikle komşu ABD ekonomisinin etkisinin güçlü olduğu kuzeydekilerin, –gringo işadamlarının ve politikacıların kaba görgüsüzlüklerini küçümseyenler bile– dünya pazarıyla, dolayısıyla ilerlemenin ve bilimin dünyasıyla bütünleşmeye hiçbir itirazları yoktu. Gerçekten de, Meksika'nın en kuzeyindeki eyaletlerin ekonomik açıdan en gelişmiş tarımsal orta sınıflarının reislerinden oluşan 'Sonora çetesi', devrimden sonra ülkede belirleyici siyasi grup olarak ortaya çıkacaktı. Tam tersine, modernleşme önündeki büyük engel, durağan olan ve harekete geçirilmesi de mümkün gözükmeyen, tamamen veya kısmen Yerli ya da kara derili, cehalete, geleneğe ve boş inanca gömülmüş muazzam kırsal nüfustu. Latin Amerikalı yöneticilerin ve aydınların, (Japonya'dakiler gibi) halklarından umudu kestikleri zamanlar bile oldu. Burjuva dünyanın evrensel ırkçılığının etkisiyle (bkz: *Sermaye Çağı*, 14. Bölüm, II), halklarında, (Brezilya'da ve Güney Afrika'nın güney konisinde soy Avrupalı insanların kitleler halinde göç etmesiyle, Japonya'da ise beyazlarla yapılacak kitlesel düzeyde bir melezleştirmeye) onları ilerletmeye uygun hale getirecek biyolojik bir dönüşüm gerçekleştirilmeyi hayal ettiler.

Fazlasıyla Kuzey Amerikalılardan ibaret kalma olasılığı çok yüksek olduğundan, beyazların toplu göçü, Meksikalı yöneticilere özellikle çekici gelmiyordu; ve İspanya'ya karşı verdikleri bağımsızlık savaşı, meşruiyetini, Azteklerle özdeşleştirilen bağımsız ve hayli kurgusal bir İspanyol dönemi öncesi geçmişte arıyordu. O nedenle Meksika'nın modernleşmesi, biyolojik hayalleri başkalarına bırakarak, doğrudan doğruya yabancı yatırımların ve Auguste Comte'un felsefesinin dolayısıyla kâr, bilim ve ilerleme üzerine yoğunlaştı. *Científicos* denilen kesim, kendini yalnızca bu amaçlara adadı. Bu kesimin rakipsiz şefi ve 1870'lerden beri, yani emperyalist dünya ekonomisinin ilk atılımıyla başlayan bütün bir dönem boyunca ülkenin siyasi patronu, Başkan Porfirio Díaz'dı (1830-1915). Aslına bakılırsa, –bazı Meksikalıların buradan sağladığı zenginlikten, özellikle (petrol ve inşaat alanlarında Britanyalı büyük işadamı Weetman Pearson gibi) Avrupalı girişimci grupları birbirlerine ve daha baskın durumdaki Kuzey Amerikalılara karşı

kullanabilecek konumunda bulunanlardan söz etmezsek— onun başkanlığında Meksika ekonomik açıdan etkileyici bir gelişme sergiledi.

Şimdi olduğu gibi o zaman da, Rio Grande ile Panama arasındaki rejimlerin istikrarı, militanlık düzeyinde emperyalist olan ve “Meksika’nın, Amerikan ekonomisine bağımlı bir ekonomi olmaktan başka bir şey olmadığı”⁹ görüşündeki Washington’ın iyi niyet yoksunluğunun tehdidini altındaydı. Díaz’ın, Avrupa ve Kuzey Amerika sermayelerini birbirleriyle karşı karşıya getirerek ülkesinin bağımsızlığını koruma gayretleri, onu, sınırın kuzeyinde hiç sevilmeyen biri yaptı. ABD’nin o dönemde Orta Amerika’nın küçük devletlerinde coşkuyla hayata geçirdiği askeri müdahale için ülke oldukça büyüktü; ancak, 1910’a gelindiğinde Washington, (şimdiden önde gelen petrol üreticisi ülkelerden biri olan bu ülkedeki Britanya’nın etkisinden rahatsız olan Standart Oil gibi) Díaz’ın devrilmesine yardımcı olmayı isteyebilecek olanları engellemek gibi bir tutum da sergilemedi. Meksikalı devrimcilerin, kendilerine dostça yaklaşan kuzey sınırından büyük fayda sağladıklarına kuşku yoktur; Díaz ise, askeri bir önder olarak iktidara geldikten sonra —askeri darbelerin, halk ayaklanmalarından daha büyük tehlike oluşturduğunu bildiği için— ordunun körelmesine ve küçülmesine göz yumduğundan, çok daha savunmasız bir konumdaydı. Kendi ordusunun (Latin Amerika’daki çoğu askeri gücün tersine) bastırmakta tamamen aciz kaldığı büyük bir silahlı halk devrimiyle karşı karşıya kalması, onun için bir şanssızlıktı.

Bir halk devrimiyle karşı karşıya kalması; kesinlikle, kendisinin başarıyla nezaret ettiği göz alıcı ekonomik gelişmelerden kaynaklandı. Rejim, işadamları zihniyetli malikâne sahiplerini (*hacendadolar*) kayırmıştı (Dünya çapındaki ekonomik patlamanın ve demiryollarındaki muazzam gelişmenin, eskiden ulaşılmaması mümkün olmayan toprakları potansiyel hazineye çevirmesinin de bunda büyük etkisi vardı). İspanyol kraliyet yasasının koruması altında bulunan ve bağımsızlık döneminin ilk kuşakları tarafından muhtemelen tahkim edilen ülkenin esas olarak orta ve güney kesimindeki özgür köy toplulukları, bir kuşak içinde sistemli biçimde topraklarından yoksun bırakıldılar. Bunlar, önderini ve sözcüsünü Emiliano Zapata’da (1879-1919) bulan tarım devriminin çekirdeğini oluşturacaklardı. Nitekim, tarımdaki rahatsızlığın en yoğun yaşandığı ve kolayca seferber edilen bölgelerin ikisi—Morelos ve Guerrero eyaletleri—, başkente atla ulaşılabilir bir mesafede, dolayısıyla ulusal meseleleri etkileyecek bir konumdaydı.

Özellikle Apaçi Yerlileri’nin 1885’teki bozgunundan sonra hızla, bir Kızılderili sınırı olmaktan, ABD’nin kendisiyle komşu bölgeleriyle bir

tür ortakyaşam sürdüren, ekonomik açıdan dinamik bir sınır bölgesine dönüşen ikinci bir rahatsızlık alanı da kuzeyde yer alıyordu. Burada, eskiden sınır boylarında Yerlilerle savaşmış –ve şimdi toprakları ellerinden alınmış– olan topluluklardan, yenilgilerinin kızgınlığını içlerinden atamamış Yaqui Yerlileri'nden, yeni ve büyümekte olan orta sınıftan ve boşalmış çiftliklerde ve maden bölgelerinde rastlanan genellikle atlı ve silahlı önemli sayıda başıboş ve mağrur adamlardan oluşan potansiyel olarak yığınla hoşnutsuz insan vardı. Bir haydut, at hırsız ve nihayet devrimci bir general olan Pancho Villa, bu insanların tipik bir örneğiydi. Ayrıca –belki de Meksika'nın en zengin ailesi olan– Maderolar gibi, merkezi yönetimle veya onun yerel *hacendadolar* arasındaki müttefikleriyle, eyaletlerinin kontrolü için savaşan güçlü ve zengin malikâne sahibi gruplar vardı.

Aslında, potansiyel olarak bu muhalif grupların birçoğu, yoğun yabancı yatırımların gerçekleştirildiği ekonomik büyüme döneminden (Porfiria) sebeplendiler. Onları muhalif yapan, daha doğrusu Başkan Díaz'ın yeniden seçilmesi ya da olası emekliliği halinde sıradan bir siyasi mücadele olarak kalacak şeyi bir devrime döndüren, Meksika ekonomisinin dünya (ya da daha doğrusu ABD) ekonomisiyle giderek artan bütünleşmesiydi muhtemelen. Böyle olduğu için, Amerika'daki 1907-8 ekonomik bunalımının, (doğrudan Meksika'nın iç pazarının çökmesi ve Meksikalı girişimcilerin içine düştüğü mali sıkışıklık, dolaylı olarak da ABD'deki işlerini kaybettikten sonra meteliksiz Meksikalı emekçilerin sel gibi ülkelerine geri dönmesi biçiminde) Meksika üzerinde yıkıcı etkileri oldu. Modern bunalımla eski bunalım çakıştı: Devrevi bunalım ve gıda fiyatlarının yoksulların alım gücünü aşmasına neden olan harap olmuş bir hasat.

Bu koşullarda seçim kampanyası bir deprem halini aldı. Díaz, başlıca rakibi olan Francisco Madero karşısında seçimleri kolaylıkla 'kazandı'; fakat, yenilen adayın başlattığı sıradan bir isyan, herkesi şaşırtacak biçimde, kuzey sınır bölgesinde ve artık kontrolden çıkan isyancı köylülerin merkezinde toplumsal ve siyasal bir ayaklanmaya dönüştü. Díaz düştü. İktidarı, bir süre sonra suikaste kurban gidecek olan Madero aldı. ABD, rakip generaller ve politikacılar arasında, hem yeterince yumuşak başlı ya da ayarılabilir hem de istikrarlı bir düzen kurabilecek birini aradı, fakat bulamadı. Zapata, güneyde kendisini destekleyen köylülere toprak dağıttı; Villa ise, kuzeyde, devrimci ordusunu besleyebilmek için *hacienda*lara el koydu ve yoksulların arasından çıkmış biri olarak kendi başının çaresine bakabileceğini duyurdu. 1914'e gelindiğinde Meksika'da ne ola-

çağı konusunda kimsenin en ufak bir fikri bulunmamakla birlikte, ülkenin bir toplumsal devrimle alt üst olacağı konusunda kuşkuya yer yoktu. Devrim sonrası Meksika'sının biçimi, 1930'ların sonlarına kadar netlik kazanmayacaktı.

VI

Bazı tarihçilerde, ondokuzuncu yüzyılın belki de en hızlı gelişen ekonomisine sahip olan Rusya'nın, Birinci Dünya Savaşı olmasaydı devrimden pekala kaçınabileceği ve ilerlemesini sürdürerek gelişkin bir liberal toplum haline gelebileceği yolunda bir görüş vardır. Oysa, dönemin insanlarını bundan daha fazla hayrete düşürecek bir ihtimal daha olamazdı. Devrimin sadece istenir olmakla kalmayıp kaçınılmaz da olduğuna inanılan bir devlet varsa, o da çarın imparatorluğuydu. Devasa, hantal ve etkisiz, ekonomik ve teknolojik açıdan geri, yüzde 80'i köylü, yüzde 1'i kalıtsal soylu 126 milyon insanın yaşadığı (1897) bu ülkenin örgütlenme biçimi, ondokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, bütün eğitilmiş Avrupalılara tarih öncesi, yani bürokratik bir otokrazi olarak görünmekteydi. Çarın kulağını çekmek ve devlet makinesini yukarıdan hareket geçirmek dışında, devrimi, devlet politikasını değiştirmenin tek yolu haline getiren işte tam da bu gerçektir (Birincisi birçokları için mümkün değildi, üstelik ikincisini de keskin garanti etmiyordu). Şu ya da bu biçimde bir değişimin gerekliliği neredeyse evrensel bir şekilde hissedildiğinden, batıda ılımlı muhafazakârlardan aşırı solculara kadar hemen herkes, devrimci olmaya mecburdu. Tek sorun, bu değişimin ne türden olacağıydı.

Kırım Savaşı'ndan (1854-6) sonra çarın hükümetleri, büyük bir devlet ve güç olarak Rusya'nın sahip olduğu konumun, artık ülkenin salt büyüklüğüne, muazzam nüfusuna, dolayısıyla geniş fakat ilkel askeri gücüne emniyetle dayanamayacağını anlamışlardı. Modernleşmesi gerekiyordu. 1861'de serflikin kaldırılmasıyla –Rusya, Romanya ile birlikte, Avrupa'da serflikle dayalı tarımın son kalesiydi–, Rus tarımını ondokuzuncu yüzyıl ölçülerine çekmek amaçlanmıştı; fakat bu reform, ne köylüleri tatmin edebildi (krş: *Sermaye Çağı*, 10. Bölüm, II), ne de tarımı modernleştirdi. Avrupa Rusyası'nda bir dönümden elde edilen tahıl miktarı (1898-1902) 9 kileden azdı; oysa bu rakam ABD'de 14 ve Britanya'da 35.4 idi.¹⁰ Yine de, geniş toprakların ihracata yönelik tahıl üretimine açılması, Rusya'yı dünyanın başlıca tahıl üreticilerinden biri haline getirdi. 1860'ların başlarıyla 1900'lerin başları arasında net tahıl hasadı yüzde 160 oranında artarken, ihracat da, Rus köylülerini, dünya tarımındaki bunalım sırasında

(buğdayda) neredeyse yarı yarıya düşen dünya fiyatlarına daha bağımlı kılma pahasına, beş ile altı kat arasında artış gösterdi.¹¹

1891'deki kıtlık belli ölçülerde bir ilginin oluşmasına neden olduysa da, köylülerin kendi köyleri dışında ne yüzlerini gören ne de seslerini duyan olduğundan, neredeyse 100 milyon hoşnutsuz köylüyü yok saymak zor değildi. Ne var ki, bu hoşnutsuzluk, yoksulluk, toprak ihtiyacı, yüksek vergiler ve düşük tahıl fiyatlarıyla yalnızca derinleşmekle kalmadı, kolektifköy toplulukları aracılığıyla önemli potansiyel örgütlenme biçimlerine de sahipti (Serflerin özgürleşmesi, resmen tanınan bu kurumları paradoksal olarak güçlendirdi; bazı bürokratların, toplumsal devrimcilere karşı geleneksel bağların paha biçilmez kalesi olarak gördüğü 1880'lerde ise bu kurumlar daha da güçlendi). Ekonomik liberalizmin karşıt ideolojik sahasında yer alanlarsa, bu kurumların derhal tasfiye edilerek elindeki toprakların özel mülkiyete dönüştürülmesi için baskı yapmaktaydılar. Benzer bir tartışma devrimcileri de ikiye ayırdı. Narodnikler (bkz: *Sermaye Çağı*, 9. Bölüm) ya da Popülistler –Marx'ın biraz ikircilikle de olsa onlara destek verdiğini söylemek gerekir–, devrimcileşmiş bir köylü komününün, Rusya'da, kapitalist gelişmenin dehşetini yaşamadan doğrudan bir sosyalist dönüşüme temel oluşturabileceğini düşündüler. Rus Marksistleri ise, komünün çoktandır birbirine düşman kır burjuvazisi ile proletarya şeklinde bölünmüş olması nedeniyle, bunun artık mümkün olamayacağına inanmaktaydılar. İşçilere inandıklarından, tercihleri bu yönde olacaktı. Her iki tartışmadaki her iki taraf da, Rusya Avrupa'sında komünal toprak kullanımının geçerli olduğu –toprağın komün kararıyla dönemsel olarak yeniden dağıtıldığı– elli eyalette toprağın yüzde 80'ini elinde bulunduran köylü komünlerinin önemine tanıklık etmektedir. Güneyin daha ticarileşmiş bölgelerinde komün gerçekten çözülmekteydi, fakat Marksistlerin düşündüklerinden daha yavaş bir şekilde: Ülkenin orta ve kuzey kesimlerindeyse sapaşağlandı. Güçlerini korudukları yerlerde, devrime olduğu kadar, (farklı koşullarda) çara ve Kutsal Rusya'ya da köyün rızasını dile getiren bir yapı niteliğindediler. Aşınmaya uğradıkları yerlerde ise, köylülerin çoğunu militan bir öz savunma içinde biraraya getirdiler. Gerçekte, Marksistlerin öngördüğü 'köyde sınıfsavaşımlı', (devrimin şansına) *gentry* ve devlete karşı, zengin ya da yoksul *bütün* köylülerin kitlesel bir hareketinin ortaya çıkmasını tehlikeye düşürecek kadar gelişmemiştii henüz.

Görüşleri ne olursa olsun, (yasal olsun olmasın) Rusya'nın kamu yaşamında yer alan herkes, çar hükümetinin, tarım reformunu eline yüzüne bulaştırdığı ve köylüleri ihmal ettiği konusunda aynı fikirdeydi. Bu durum, kaynakların tarımsal kesimden devlet destekli yoğun endüstrileşme

hamlesine kaydırıldığı 1890'larda zaten diken üstünde bulunan köylülerin hoşnutsuzluklarını daha da artırdı. Çünkü, Rus vergi gelirlerinin büyük bölümünü kırsal kesim sağlıyordu ve ekonomik modernleşme aracılığıyla çarlık Rusyası'nın gücünü artırma tasarısı açısından yüksek vergiler, yüksek gümrük tarifeleri ve muazzam sermaye ithaliyle birlikte, hayati bir öneme sahipti. Karma özel ve devlet kapitalizmiyle elde edilen sonuçlar göz alıcıydı. Yüzyılın son beş yılında kömür, demir ve çelik üretimi iki katına çıkarken, 1890-1904 arasında demiryollarının uzunluğu (kısmen Trans-Sibirya demiryolunun yapımıyla) ikiye katlandı.¹² Fakat madalyonun öbür yüzünde, çarlık Rusyası kendini, birkaç büyük merkezdeki olağanüstü büyük üretim komplekslerinde yoğunlaşmış, hızla büyüyen bir endüstri proletaryasıyla ve tabii kendini toplumsal devrime adanmış bir işçi hareketiyle karşı karşıya buldu.

Hızlı endüstrileşmenin bir üçüncü sonucu, –Polonya, Ukrayna ve (petrol endüstrisi) Azerbaycan'da olduğu gibi– imparatorluğun Büyük Ruslardan oluşmayan batı ve güneysınır bölgelerinde endüstrinin orantısız gelişmesiydi. Üstelik bir de çarlık yönetimi, 1880'lerden itibaren eğitimde sistemli biçimde Ruslaştırma politikası uygulayarak siyasi nüfuzunu güçlendirme gayretine girince, hem toplumsal hem de ulusal gerilimler yoğunlaştı. Yeni sosyal demokrat (Marksist) hareketin, Çarlık İmparatorluğu'nda siyasi hareketlilik içine girmiş birkaç azınlık halkın (belki de çoğunun) arasında *de facto* 'ulusal' parti haline gelmesi (bkz: s. 180), toplumsal hoşnutsuzluklarla ulusal hoşnutsuzlukların birleştiğinin göstergesidir. Tarihsel açıdan, bir Gürcünün (Stalin), devrimden geçmiş Rusya'nın yöneticisi olması, bir Korsikalının (Napoleon) devrimden geçmiş Fransa'nın yöneticisi olmasından daha küçük bir rastlantıydı.

1830'dan beri bütün Avrupalı liberaller, –1863 ayaklanmasının yenilgisinden sonra burada devrimci milliyetçiliğin izine rastlamak pek mümkün olmasa da– Polonya'nın, bu bölünmüş ülkenin çok büyük bir bölümünü işgal altında tutan çarlık hükümetine karşı verdiği, *gentry*ye dayanan ulusal kurtuluş hareketine aşınaydı ve yakınlık duyuyordu.* Yine, yaklaşık 1870'ten itibaren bu liberaller, 'bütün Rusların otokratı' tarafından yönetilen bu imparatorluğun tam da kalbinde bir devrimin yaklaşmakta olduğu düşüncesini kanıksamışlardı ve bu yeni fikire destek veriyorlardı. Çünkü,

* Rusya'nın ilhak ettiği bölgeler, Polonya'nın çekirdeğini oluşturmaktaydı. Aynı zamanda Polonyalı milliyetçiler, Almanya'nın ilhak ettiği bölgede de azınlık olmanın getirdiği güçsüz konuma karşı direndiler; ancak Avusturya'ya ait kısımda, barındırdığı milliyetler arasında siyasi bir denge oluşturmak için Polonyalıların desteğine ihtiyaç duyan Habsburg monarşisiyle oldukça rahat uzlaştılar.

hem bizzat çarlık içte ve dışta zayıflık alametleri gösteriyordu, hem de, başlangıçta neredeyse bütün üyelerini 'entelijensiya' denilen kesimden –asillerin ve *gentry*nin oğullarından ve (daha önce görülmemiş ölçüde) kızlarından, ilk kez aralarında yüksek oranda Yahudinin bulunduğu orta ve diğer eğitimli tabakalardan– devşiren gözle görülür şekilde devrimci bir hareket ortaya çıkmıştı. Entelijensiyanın ilk kuşağı esas olarak Narodnik'ti (Popülistler) (krş: *Sermaye Çağı*, 9. Bölüm); kendilerine aldırmayan köylülüğe bel bağlamışlardı. Daha çok dar grup terörizmi alanında başarılıydılar (1881'de çar II. Alexander'a karşı başarılı bir suikastte bulunmuşlardı). Terörizm, çarlığı anlamlı ölçülerde zayıflatamadıysa da, Rus devrimci hareketine yüksek bir uluslararası profil kazandırdı ve sonunda Rus devriminin gerekliliği ve kaçınılmazlığı konusunda (aşırı sağ dışında) neredeyse evrensel bir mutabakatın billurlaşmasına katkısı oldu.

1900'lerin başlarında 'Sosyal Devrimci' parti adıyla yeniden canlandılarsa da (fakat, bu kez köyler onlara kulak vermeye hazırды), Narodnikler, 1881'de dağıtıldılar ve yok edildiler. Bu kez gizli polisin de içine sızdığı terörist kanatlarını yeniden harekete geçirmekle birlikte,* solun kırsal kesimdeki başlıca partisi olacaklardı. Türü ne olursa olsun Rusya'da devrim isteyen herkes gibi onlar da, batıdan aldıkları uygun kuramların, dolayısıyla toplumsal devrimin en güçlü ve Birinci Enternasyonal sayesinde ünlü olan kuramcısı Karl Marx'ın gayretli öğrencileriydiler. Rusya'da, aksi halde liberal olacak insanlar bile, batılı liberal çözümlerin toplumsal ve siyasal açıdan inandırıcılıktan yoksun olması nedeniyle, 1900'den önce Marksisttiler; çünkü Marksizm, en azından, proleterya tarafından yıkılma sürecinde bulunan kapitalist bir gelişme aşaması öngörmekteydi.

1890'ların sonlarına kadar bir Rus sosyal demokrat partisi şeklinde örgütlenmemiş –ya da daha doğrusu, Enternasyonal'in geniş kanatları altında zaman zaman işbirliği yapsalar da, birbirine rakip sosyal demokrat örgütler toplamı– olsalar da, 1870'lerin Popülizminin yıkıntıları üzerinde yükselen devrimci hareketlerin Marksist olmalarında şaşılacak bir yan yoktur. O dönemde sosyal demokrasi en güçlü desteği hâlâ Yahudi Bund'un (1897) kalesi olan Pale'in kuze.yindeki yoksullaşmış ve proleterleşmiş el zanaatçılarıyla işsizlerden görüyor olsa da, endüstri proleteryasına dayalı bir parti fikrinin o sıralarda gerçekçi bir temeli vardı. Marksist devrimciler arasında sonunda üstünlüğü ele geçiren, yani çara yapılan

* Başındaki polis ajanı Azev (1869-1918), her iki tarafın da güvenini yitirmeden, yoldaşlarını tatmin etmek için yeterince ünlü kişiyi öldürmek ve polisi tatmin etmek için yeterince yoldaşını ele vermek gibi zor bir görevle karşı karşıyaydı.

suikaste yer aldığı için kardeşi idam edilen Lenin'in (V. I. Ulyanov, 1870-1924) önderliğindeki özel bir grubun gelişimini izlemek, adet olmuştur. Bu önemli olmakla birlikte –ki bunda Lenin'in devrimci kuramla uygulamayı birleştirmedeki olağanüstü dehasının da azımsanamayacak bir yeri vardır– üç şeyin akılda tutulması gereklidir. Bolşevikler* Rus sosyal demokrasisi içindeki ve etrafındaki birkaç eğilimden yalnızca bir tanesiydi (Ve ileride imparatorluktaki ulusal temele dayanan öteki sosyalist partilerinden ayrılacaklardı). Örgütlü işçi sınıfı içinde hemen kesinlikle çoğunluğu ele geçirdikleri 1912 yılına kadar, aslında ayrı bir parti haline gelmediler. Üçüncü olarak, diğer ülkelerin sosyalistlerinin ve belki de sıradan Rus işçisinin bakış açısından, sosyalistlerin farklı türleri arasındaki ayrımların anlaşılır bir yanı yoktu veya ikincil görünmekteydi; hepsi de çarlığın düşmanı olarak aynı ölçüde destek ve yakınlık görmeyi hak ediyorlardı. Bolşeviklerle diğerleri arasındaki asıl fark, Lenin'in yoldaşlarının daha iyi örgütlenmiş, daha etkili ve daha güvenilir olmalarıydı.¹³

Köylülerin huzursuzluğu, serfliğin kaldırılmasından sonraki birkaç on yıl içinde yatışmakla birlikte, toplumsal ve siyasal huzursuzluk arttı ve çar hükümetleri için tehlike çanları çalmaya başladı. Çarlık, 1881'den sonraki pogrom dalgalarından da görüleceği gibi, halktan muazzam destek gören kitlesel anti Semitizm engel olmadığı gibi, zaman zaman da cesaretlendirdi (Gerçi, anti Semitizm, Büyük Ruslar arasında, Yahudilerin daha yoğun olarak bulunduğu Ukrayna'da ve Baltık bölgelerinde olduğu kadar destek görmedi). Giderek kötü muamelelere ve ayrımcılığa maruz kalan Yahudiler, devrimci hareketlere daha fazla yöneldiler. Öte yandan, sosyalizmin yarattığı potansiyel tehlikenin farkında olan rejim, iş yasaları üzerine oynadı; hatta 1900'lerin başlarında, kısa süreliğine, polis himayesinde, fiiliyatta gerçek sendikalar haline gelen karşı-sendikalar bile kurdu. Aslında, 1905 devrimini hızlandıran etken, bu çevrelerin başını çektiği bir gösterinin katliama dönüşmesi oldu. Ancak, toplumsal rahatsızlığın hızla yükselmekte olduğu, 1900'den itibaren kendini zaten hissettirmekteydi. Uzun zamandır yarı uykuda olan köylü ayaklanmaları, Rostovna-Don, Odesa ve Bakü'deki (1902-3) genel greve varan işçi örgütlenmesiyle aynı zamanda, 1902'lerden itibaren canlanmaya başladı.

Sallantılı rejimlerin maceracı dış politikalardan kaçınması, akıllıca bir davranış olurdu. Oysa Çarlık Rusyası, bir büyük güç olarak emperyalist işgalde oynaması gerektiğini düşündüğü rolde ısrar ederek, bu tür politi-

* RSDLP'nin ilk kongresinde (1903) geçici bir çoğunluk sağlamaları üzerine bu şekilde adlandırılmışlardır. Rusça'da *bolşe*=çok; *menşe*=az demektir.

kalara daldı. Seçtiği bölge, Uzak Doğu'ydu (Trans-Sibirya demiryolu, büyük ölçüde buraya sızmak için yapılacaktı). Burada Rus yayılcılığının karşısına Japon yayılcılığı çıktı ve her iki yayılcılık da Çin'in zararlıydı. Bu emperyalist serüvenlerde hep olduğu gibi, karanlık girişimcilerin gizli ve kâr vaat eden işleri, durumu daha da karmaşıklaştırdı. Japonya'ya karşı savaşan sadece bahtsız hantal Çin olduğundan, Rusya ilk kez yirminci yüzyılda bu dehşetengiz devleti küçümseyecekti. 1904-5'teki Rus-Japon savaşı, bu savaşta 84.000 Japonun ölmesine ve 143.000'inin yaralanmasına rağmen,¹⁴ Rusya için, çarlığın güçsüzlüğünü iyice ortaya çıkaran hızlı ve küçük düşürücü bir yıkım oldu. 1900'den itibaren siyasi bir muhalefet olarak örgütlenmeye başlayan orta sınıf liberaller bile, toplumsal gösteriler yapmaya cesaret edebildiler. Devrim dalgasının yükseldiğinin bilincinde olan çar, barış görüşmelerine hız verdi. Bu görüşmeler bir sonuca varamadan, Ocak 1905'te devrim patlak verdi.

1905 devrimi, Lenin'in dediği gibi, "proletaryanın araçlarıyla kazanılmış bir burjuva devrimi" idi. Gerçi, hükümete geri adım attıran, daha sonra da, 17 Ekim'de bir tür anayasanın kabul edilmesine yol açan baskıyı gerçekleştiren, işçilerin imparatorluğun başkentinde gerçekleştirdiği toplu grevlerle endüstri kentlerinin çoğunda yapılan dayanışma grevleriyle, "proletaryanın araçları" deyişi belki aşırı bir basitleştirme olmaktadır. Dahası, (arkalarında köy deneyiminin bulunduğu kuşku olmayan) işçiler, kendiliğinden 'konseyler' (Rusçası: *sov'yetler*) halinde biraraya geldiler; bunların arasında 13 Ekim'de kurulan St Petersburg İşçi Temsilcileri Sovyeti, yalnızca bir tür işçi parlamentosu olarak değil, kısa bir süre ulusal başkentte en etkili fiili otorite olarak işlev gördü. Sosyalist partiler, bu tür meclislerin önemini derhal fark ettiler ve bazıları –genç L. B. Troçki'nin (1879-1940) St Petersburg'da yaptığı gibi* – buralarda önemli roller üstlendiler. Çünkü, başkentte ve siyasi açıdan duyarlı diğer merkezlerde yoğunlaşan işçilerin müdahalesi kadar, Kara Toprak bölgesinde, Volga vadisinde ve Ukrayna'nın bazı yerlerinde –1917'de olduğu gibi– kitlesel ölçekte köylü ayaklanmalarının meydana gelmesi ve dramatik yanını, çarlığın direncini kıran *Potemkin* zırhlısında bulan ordudaki parçalanma da hayati önem taşımaktaydı. Devrimci direnişin aynı anda azınlık milliyetler arasında harekete geçmesi de aynı ölçüde önemliydi.

Devrimin 'burjuva' niteliği, veri kabul edilebilirdi ve öyle de oldu. Orta sınıflar ezici oranda devrimin yanında yer almakla kalmamış, (Ekim

* Diğer çok sayıda tanınmış sosyalist sürgündeydi ve o sırada Rusya'ya dönüp etkili eylemlerde bulunmaları mümkün değildi.

1917'dekinin tersine) muazzam sayıda öğrenci de devrim için savaşmak üzere harekete geçmişti; fakat, başarılı olduğu takdirde devrimin yalnızca, karakteristik toplumsal ve siyasal özgürlükleriyle, içinde Marksçı sınıf savaşımının sonraki aşamalarının mücadelesinin verileceği, batılı tarzda bir burjuva parlamenter sistemin yerleşmesine yol açabileceği, (neredeyse hiç itirazsız) hem liberaller hem de Marksistler tarafından kabul edilmekteydi. Kısacası, (sırf Rusya'nın çok geri kalmış bir ülke olmasından ötürü bile olsa) sosyalizmin inşasının devrimin acil gündeminde yer almadığı konusunda bir mutabakat vardı. Bu ülke, ne ekonomik ne de toplumsal olarak sosyalizme hazırdı.

Giderek inandırıcılığını yitiren, köylü komünlerinin sosyalist birimlere dönüşme olasılığının hâlâ hayalini kuran Sosyal Devrimciler dışında, bu konuda herkes aynı fikirdeydi (Bu olasılığın ancak, 1905 devriminin yenilgiye uğramasının ardından Rusya'dan Kutsal Topraklar'a göç eden, dünyadaki belki de en az mujik olan mujiklerin, sosyalist-milliyetçi kentli Yahudilerin ürünü olan Filistin'deki kibutzlarda gerçekleşmesi paradoksaldır).

Buna karşın Lenin, Rus kapitalist özel girişimciliğinin, yabancı girişimciler ve devletin öncülüğü olmadan ülkeyi modernleştirmede çok zayıf kalması gibi, Rusya'daki liberal –ya da herhangi bir– burjuvazinin de çardan iktidarı almak için sayısal ve siyasal açıdan çok zayıf kalacağını (çarlık yetkilileri kadar) açıklıkla gördü. Devrim doruk noktasına vardığında bile resmi yetkililer, yalnızca, burjuva-liberal bir anayasanın çok gerisinde –maliye konusunda sınırlı, hükümet ve 'temel yasalar' konusundaysa sıfır yetkisi olan, dolaylı biçimde seçilen parlamentoyu (Duma) aşmayan– siyasal ödünler vermekle yetindiler; ve devrimci çalkantının yatıştığı, seçim bölgelerinin belirli partilere üstünlük sağlayacak şekilde ayarlandığı (ama yine de zararsız bir Duma yaratmanın mümkün olamayacağı) 1907'de, anayasanın büyük bir kısmı yürürlükten kaldırıldı. Elbette otokrasiye dönüş söz konusu değildi; fakat, uygulamada çarlık kendini yeniden kurmuş oldu.

Ancak, 1905'in de ispatladığı gibi, çarlık devrilebilirdi. Baş rakibi olan Menşevikler karşısında Lenin'in konumunun yeniliği, burjuvazinin zayıflığı, hatta yokluğu ortadayken, burjuva devriminin, deyim yerindeyse burjuvazisiz yapılması gerektiğini kabul etmesindeydi. Devrimi, (Lenin'in yirminci yüzyıl siyasetine dehşetengiz katkısı olan) profesyonel devrimcilerden oluşan disiplinli bir öncü partinin önderliğinde örgütlü işçi sınıfı, Rusya'da belirleyici bir siyasi ağırlığa sahip ve devrimci potansiyelini şimdi ispatlamış olan toprağa aç köylülerin desteğini alarak yapacaktı.

Genel konuşursak, 1917'ye kadar Lenin'in görüşü buydu. Burjuvazinin yokluğu ortadayken, işçilerin iktidarı alabilecekleri ve doğrudan toplumsal devrimin bir sonraki evresine geçebilecekleri ('sürekli devrim') fikri, –en azından, o olmadan Rusya'da sosyalist bir rejimin uzun vadede yaşama şansının çok az olduğuna inanılan, batıda bir proleter devrimini ateşlemek için bile olsa– devrim sırasında kısa bir süre taraftar buldu. Lenin, bu olasılığı değerlendirmekle birlikte, yine de uygulanamaz görüp reddetti.

Leninist bakış açısı, işçi sınıfının büyüklüğüne, devrimci bir güç olarak duran köylülüğe –ve elbette aynı zamanda, çarlığın düşmanları oldukları sürece devrimci varlıklar oldukları şüphe götürmeyen ulusal kurtuluş güçlerini seferber etme, onlarla ittifak kurma ya da en azından onları tarafsızlaştırma koşuluna– dayanmaktaydı (Bolşevikler, bütün Rusya çapında ve deyim yerindeyse ulusal bir parti biçiminde örgütlenmekle birlikte, Lenin'in kendi kaderini tayin, hatta Rusya'dan ayrılma hakkı üzerindeki ısrarı, işte bu nedendir). 1914'ten önceki son yıllarda Rusya, bir başka muazzam endüstrileşme evresine girdiğinden, proletarya da büyümekteydi; ve her zaman Bolşevizmden yana bir eğilim sergilemiş olan, duman, kömür, demir, tekstil ve çamurdan oluşan taşradaki sefil ordugâhları –Donetsk, Urallar, Ivanovo– saymazsak, Moskova ve St Petersburg'daki fabrikalara akan genç köylü göçmenlerin, daha ılımlı Menşeviklerden çok, radikal Bolşevikleri desteklemesi daha olasıydı. 1905 devriminin yenilgisini izleyen birkaç yıllık moralsizlikten sonra, proletarya arasında 1912'den itibaren bir kez daha yeni, büyük bir karışıklık dalgası yükseldi; bu yükseliş, Lena Nehri üzerindeki (İngilizlerin sahibi olduğu) Sibirya'nın hücra altın madenlerinde 200 grevci işçinin katledilmesiyle dramatik bir görünüm kazandı.

Peki, köylüler devrimciliklerini sürdürecekler miydi? Yetenekli ve kararlı bir bakan olan Stolypin önderliğindeki çar hükümetinin 1905 [devrimine] karşı tepkisi, bir yandan tarımdaki üretkenliği artırırken, aynı anda İngiliz 'çitleme hareketi'nin bir tür Rus muadilini içtenlikle ve gözü kapalı yaratmaya girişen önemli, muhafazakâr bir köylü kitlesi yaratmak oldu. Köylü komünü, ticari zihniyetli girişimci büyük köylülerin –'kulaklar'ın– yararına, sistemli olarak özel arazilere bölünecekti. Eğer Stolypin 'güçlüler ve kanaatkârlar' üzerine girdiği bahsi kazansaydı, köy zenginleriyle toprak yoksulları arasındaki toplumsal kutuplaşma, Lenin'in belirttiği kırsal kesimde sınıf farklılaşması gerçekten oluşabilirdi; fakat, gerçek manzarayla yüz yüze gelince, siyasi gerçekliklere her zamanki katı bakışıyla, bunun devrime bir yararının olmayacağını anladı. Stolypin yasalarının uzun vadede beklenen sonuçları verip veremeyeceğini

bilemeyiz. Bu yasalar, daha ticarileşmiş olan güney eyaletlerinde, özellikle Ukrayna'da yaygın bir şekilde, başka yerlerdeyse çok daha az uygulandı.¹⁵ Ancak, Stolypin 1911'de çar hükümetinden tasfiye edildiği, kısa bir süre sonra da suikaste kurban gittiği ve imparatorluğun 1906'da barış içinde geçireceği sadece sekiz yılı kaldığı için, bu, olsa olsa akademik bir sorundur.

Açık olan şudur: 1905 devriminin yenilgisi, çarlığa karşı potansiyel bir 'burjuva' seçeneği yaratamadığı gibi, çarlığa da topu topu altı yıl bir soluk alma süresi bıraktı. 1912-14'e gelindiğinde, ülke yeniden toplumsal karışıklıklarla kaynamaya başladı. Lenin'in kanaatine göre, devrimci durum bir kez daha yaklaşmaktaydı. 1914 yazında devrimin yolu üzerinde yalnızca, -1904-5'dekin tersine- ne moralsiz, ne de başka bir olumsuzluktan muzdarip, çara sadık güçlü bir bürokrasi, polis ve ordu ile,¹⁶ 1905 yenilgisiyle moralini yitirmiş, us dışılık ve kültürel *avant garde* uğruna siyasi radikalliğinden yüz çevirmiş orta sınıf Rus aydınları durmaktaydı.

Diğer pekçok Avrupa devletinde olduğu gibi, savaşın çıkması, toplumsal ve siyasal harareti yatıştırdı. Hararet dindiğinde, çarlığın akibetinin yakın olduğu giderek açıklık kazandı. 1917'de de yıkıldı.

1914'e gelindiğinde, devrim, Almanya'dan Çin denizine kadar dünyanın bütün eski imparatorluklarını sallamıştı. Meksika Devrimi'nin, Mısır'daki tahriklerin ve Hindistan'daki ulusal hareketin gösterdiği gibi, devrim, resmi olsun gayri resmi olsun, emperyalizmin yeni imparatorluklarını da kemirmeye başlıyordu. Bununla beraber, devrimin neticesi henüz hiçbir yerde netlik kazanmamıştı, dolayısıyla Lenin'in "dünya siyasetinin yanıcı maddeleri"ndeki titreşen ateşleri küçümsemek kolaydı. Rus Devrimi'nin -tarihteki ilk- komünist rejime yol açıp açmayacağı ve Fransız Devrimi'nin ondokuzuncu yüzyılın dünya siyasetindeki ana olay olması gibi, yirminci yüzyılın dünya siyasetinde ana olay olup olmayacağı henüz belli değildi.

Yine de, dünyanın geniş toplumsal deprem kuşağındaki bütün indifalar arasında en büyük uluslararası etkiyi, Rusya'da meydana gelecek bir devrimin yaratacağı çoktan belliydi; zira, 1905-6'daki eksik ve geçici bir havale bile çarpıcı ve dolaysız sonuçlar doğurmuştu. Kesin olarak İran ve Türk devrimlerini hızlandırmış, muhtemelen Çin devrimine ivme kazandırmış ve Avusturya imparatorunu evrensel oy hakkını tanımaya sevk ederek Habsburg İmparatorluğu'nun sorunlu siyasi yaşamında bir dönüşüme yol açmış, hatta onu daha da istikrarsızlaştırmıştı. Çünkü Rusya, bir 'büyük güç', Avrupa merkezli uluslararası sistemin beş kilit taşından biri ve -yalnızca ülke topraklarını hesaba katacak olursak- fersah fersah daha büyük, en kalabalık ve en fazla doğal kaynağa sahip ülkeydi. Böyle bir

devlette meydana gelecek toplumsal bir devrimin dünya ölçeğinde bir etki yaratması muhakkaktı; Fransız devrimini, onsekizinci yüzyıl sonlarında gerçekleşen onca devrim arasında en fazla uluslararası öneme sahip devrim yapan da kesinlikle aynı nedenlerdi.

Fakat, Rusya'da bir devrimin potansiyel yankıları, 1789'unkinden çok daha geniş olacaktı. Pasifik'ten Almanya'ya uzanan bir imparatorluğun salt fiziksel büyüklüğü ve çok uluslu yapısı, yıkılması halinde, daha marjinal ya da Avrupa veya Asya'ya sıkışmış bir devlete göre çok daha fazla ülkeyi etkileyeceği anlamına gelmekteydi. Yine, Rusya'nın bir ayağının fatihler (gelişmişler) öteki ayağının kurbanlar (geri kalmışlar) dünyasında olması gibi hayati öneme sahip bir gerçek, Rus devriminin her iki dünyada da çok geniş yankı bulmasına neden oldu. Rusya, hem büyük bir endüstri ülkesiydi, hem de teknolojik açıdan bir ortaçağ köylü ekonomisine sahipti; hem bir emperyal güçtü, hem de bir yarı sömürgeydi; hem zihinsel ve kültürel başarılarıyla batı dünyasının en gelişmiş kültürlerini ve zekâlarını bile yaya bırakan bir toplumdu, hem de 1904-5'te Japonlara tutsak olan Rus köylü askerlerinin, Japonların modernliği karşısında ağzı açık kalan bir toplum. Kısacası, Rusya'da gerçekleşecek bir devrimin, Almanya'da ve Çin'de, batılı işçi önderlerini de doğulu devrimcileri de aynı anda ilgilendirmesi mümkündü.

Çarlık Rusyası, İmparatorluk Çağı'nda dünyadaki bütün çelişiklere örnek oluşturmaktaydı. Avrupa'nın gittikçe daha fazla beklediği ve önlememeyeceği dünya savaşı, bütün bu çelişkileri aynı anda infilâk ettirecekti.